

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені М.П. ДРАГОМАНОВА

ПОДОРОЖНИЙ Юрій Анатолійович

УДК 261.7

**ДІАЛОГ ЦЕРКВИ І СУСПІЛЬСТВА
В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ТЕОЛОГІЇ**

Спеціальність 09.00.11 – релігієзнавство

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філософських наук

Київ – 2018

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано на кафедрі культурології Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник: доктор філософських наук,
професор **ЧОРНОМОРЕЦЬ**
Юрій Павлович,
Національний педагогічний
університет
імені М.П.Драгоманова,
професор кафедри культурології

Офіційні опоненти: доктор філософських наук,
професор **ШУГАЄВА Людмила**
Михайлівна,
Рівненський державний
гуманітарний університет,
завідувач кафедри філософії

кандидат філософських наук,
доцент **ХРИСТОКІН Геннадій**
Володимирович,
Університет державної
фіскальної служби України,
доцент кафедри філософії та
політології

Захист відбудеться 30 травня 2018 року о 14:00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.053.21 у Національному педагогічному університеті імені М.П.Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ–30, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитись у Науковій бібліотеці Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ–30, вул.Пирогова, 9.

Автореферат розісланий 30 квітня 2018 року

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

І. Б. Остащук

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Українська політична теологія в останні роки активно розвивається у зв'язку з осмисленням подій Євромайдану і наступної кризи на Сході України. Бурхливі революційні та військові події породили розуміння, що соціальне церковне вчення, зокрема його практичне застосування, все ж таки є відмінними від більш вільної теоретичної богословської рефлексії. Стало очевидним, що українська політична теологія є самостійною частиною богословського дискурсу, сама методологія якої радикально відрізняється від доктринального способу побудови соціального вчення церкви. А саме: методологічно політична теологія виявилася найближчою до сучасної біблеїстики з її увагою до наративу звільнення, спроб осягнення та розкриття майбутнього як альтернативи до пануючих ідеологій, дискусій про політичне значення діяльності засновника християнства. Особливо активно становлення політичної теології відбувається у протестантському інтелектуальному середовищі. Прикметно, що при цьому богослови фактично переосмислили власну роль щодо соціально-політичної практики. До подій Євромайдану та війни богослови очікували на те, що запитання соціально-політичного характеру знайдуть вичерпні відповіді у соціальному вченні. Вимоги до церковного керівництва щодо необхідності формування такого вчення були постійним мотивом виступів богословів. Під час революції та війни викристалізувалося розуміння самостійного значення богословської рефлексії у сфері політичної теології. Відбулося усвідомлення того, що теологи можуть бути сучасними пророками як для релігійних кіл, так і для суспільства в цілому. Ці багатовимірні процеси створили умови для принципово іншого розуміння відносин церкви і суспільства. З точки зору сьогоденного розуміння окресленої проблематики, стало можливими переосмислення динаміки розвитку соціального вчення українських церков, теологічних концептів визволення і теологічної футурології. Динамічне становлення українського громадянського суспільства і зростання позитивного ставлення до держави творить умови для нового етапу розвитку вітчизняної партнерської моделі державно-церковних відносин. Радикальні зміни в українському богословському дискурсі потребують систематичного релігієзнавчого аналізу з огляду на зростання ролі церков та релігії у суспільних процесах в Україні.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження здійснене у межах науково-дослідної роботи кафедри культурології факультету філософської освіти і науки Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова за напрямом «Методологія і зміст викладання соціально-гуманітарних наук», що входить до Тематичного плану науково-дослідної роботи Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова за напрямом «Дослідження проблем гуманітарних наук», який був затверджений Вченою радою університету (протокол № 5 від 29 січня 2009 року) та відповідно до наукової теми кафедри культурології факультету філософської освіти і науки Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова «Розбудова академічного богослов'я в умовах освітніх трансформацій в Україні» (U 0117U004903).

Мета дослідження полягає в аналізі концепцій сучасних відносин церкви і суспільства в українських конфесійних різновидах соціального вчення, політичної теології та соціальної етики.

Відповідно до поставленої мети, визначаються такі основні **дослідницькі завдання**:

- визначити основні теоретичні підходи до вивчення сучасних українських богословських концепцій діалогу церкви і суспільства;
- проаналізувати етапи формування християнського вчення про партнерство церкви і суспільства у соціальній доктрині католицизму;
- показати специфіку православного соціального вчення про відносини церкви, суспільства й держави;
- представити основні риси соціально-політичної етики українського греко-католицизму;
- простежити етапи формування соціальної етики українського протестантизму;
- визначити основні риси української теології визволення;
- виявити особливості соціальної футурології в українській теологічній думці;
- розкрити теорії української протестантської і православної політичної теології щодо відносин церкви і суспільства;
- дослідити трансформуючий потенціал християнської соціально-політичної етики в рефлексіях українських богословів.

Об'єктом дослідження є соціальне вчення, політична теологія, соціально-політична етика українських християнських церков у їхніх конфесійних інваріантах.

Предмет дослідження – концепції діалогу церкви і суспільства, створені в українському сучасному богословському дискурсі.

Теоретико-методологічні засади дослідження. Дисертація виконана відповідно до принципів академічного релігієзнавства: об'єктивності, історизму, загальнолюдськості, дуальності, синтетичності. Оскільки теологічні теорії зафіксовані текстуально в найрізноманітніших богословських працях, то в дисертаційному дослідженні широко застосовувалися такі методи: текстологічного аналізу, а також аналітичний, синтетичний, дедуктивний і компаративний. В процесі розв'язання поставлених завдань дисертант виходив із принципів наукового та світоглядного плюралізму, уникаючи ідеологічної та конфесійної заангажованості. У концептуальному плані принципове значення для розробки теми дослідження мають праці провідних українських релігієзнавців, філософів та богословів – В.Андрущенко, А.Арістової, А.Баумейстера, І.Богачевської, В.Бондаренка, Т.Горбаченко, Л.Губерського, Є.Дулумана, В.Єленського, М.Заковича, А.Колодного, Л.Конотоп, П.Кралука, В.Лубського, М.Лубської, І.Осташука, В.Панченко, М.Поповича, О.Предко, О.Сагана, П.Сауха, Р.Соловія, В.Титаренко, Л.Филипович, Є.Харьковщеника, Г.Христокіна, М.Черенкова, А.Чернія, Ю.Чорноморця, С.Шкіль, Л.Шугаєвої, П.Яроцького та ін. Звернення до їхніх праць сприяло проведенню аналізу трансформацій, які відбуваються у релігійному житті епохи постмодерну та їх богословської концептуалізації. Методологічну основу дослідження становлять загальнонаукові принципи аналізу релігійних явищ та процесів і принципи сучасного богослов'я – об'єктивності, неупередженості, цілісності, світоглядного та

методологічного плюралізму. Для вирішення завдань, поставлених у дисертаційній роботі, використовується ряд основних методів: системного аналізу (при дослідженні основних принципів християнського соціального вчення), історико-генетичного аналізу (при дослідженні розвитку католицького, православного, протестантського і греко-католицького соціальних вчень), компаративного вивчення (при порівнянні богословських концепцій, які розвинуті в конфесійних інваріантах політичної теології). Важливим методом дослідження стала сучасна герменевтика як засіб тлумачення не лише текстів, а й богословських дискурсів.

Наукова новизна дисертаційного дослідження полягає у в тому, що у дисертаційному дослідженні вперше у вітчизняному релігієзнавстві здійснено цілісний аналіз трансформацій осмислення діалогу церкви і суспільства в сучасній українській теології. Новизна результатів розкривається в таких основних положеннях:

Уперше:

- виявлено, що вивчення сучасних українських богословських концепцій діалогу церкви і суспільства повинно враховувати зміну світоглядних парадигм, яка відбувається у теологічній думці та церковних практиках у зв'язку із викликами доби постмодерну;
- доведено, що формування християнського вчення про партнерство церкви і суспільства у соціальній доктрині католицизму відбувалося, починаючи з понтифікату Лева XIII, який побачив у суспільстві основного діалогічного партнера для церкви, а права родини, місцевих спільнот та церковних громад поставив вище за права держави. У 1940–1960-ті роки предметом захисту стали права і гідність особистостей, а громадянське суспільство почало розумітися не лише як явище національне, але й загальнолюдське;
- показано, що, згідно із православним соціальним вченням, діалогічними партнерами є церква й держава як дві основні соціальні інституції та владні інстанції, а суспільство мислиться як предмет патерналістського впливу релігійного і світського керівництва;
- обґрунтовано, що соціально-політична етика українського греко-католицизму формується переважно не через контекстуалізацію соціальної доктрини католицизму, а через визнання провідного значення духовно-аскетичної діяльності особистості й родини в соціальному та природному середовищі як засобу ре-сакралізації дійсності за взірцем трійної «койнонії»;
- досліджено, що формування соціальної етики українського протестантизму перейшло від написання текстів соціальних доктрин із наголосом на захисті прав і свобод людини, особливо у релігійній сфері, до всебічного обґрунтування необхідності побудови правової держави із розділенням релігійного і світського, розбудови громадянського суспільства;
- представлено, що українська теологія визволення перебуває під значним впливом ідей лібералізму. Соціальна справедливість є лише одним із аспектів майбутнього ідеального стану суспільства, до якого прагнуть українські християни. Найбільш важливими для суспільства вважаються

цінності політичної та духовної свободи. Головною загрозою для свободи бачиться торжество культу споживання як нової громадянської релігії. Альтернативою такому поневоленню стає повернення до форм солідарності, характерних для раннього християнства;

- встановлено, що українська богословська футурологія є творчим пошуком стосовно пристосування християнства до викликів доби постмодерну та виявлення нових можливостей розвитку релігії у соціальному житті у зв'язку із кризою модерних теорій секуляризації. Мірою поглиблення богословського аналізу, українські релігійні мислителі приходять до висновку про необхідність розглядати церкву і суспільство як аналогічні між собою місця прояву діяльності Бога, Який панує не лише над церквою, але і над соціумом та історією;
- доведено, що українська протестантська політична теологія спирається на ключові ідеї сучасного біблійного богослов'я. Згідно із цією теологією, Христос критикує політику панування та політику бунту, пропонуючи соціальну політику моральної діяльності з оздоровлення суспільства шляхом оновлення солідарності, справедливості, любові. Замість підтримки влади чи опозиції, церква повинна теоретично і практично доводити можливість соціального життя згідно із вищими цінностями. Суспільство потребує трансцендентного ідеалу, з висоти якого можливим є критичний аналіз наявного соціально-політичного устрою. У своїй практиці церква повинна являти нову соціальну дійсність, яка виступає як «справжня» у відношенні до «ілюзорної» дійсності соціуму. Політична теологія є реалізацією пророчої функції церкви, оскільки показує, яким має бути соціум в есхатологічній перспективі, щоб відповідати гідності людини та задуму Бога про людство;
- визначено, що для української православної політичної теології характерною є значна ідеалізація громадянського суспільства у його ліберальному осмисленні. Замість орієнтації церкви на державу, ця теологія пропонує релігійним організаціям будувати партнерські відносини з суспільством. При цьому церква має бути не ієрархічною структурою, а мережею спільнот. Ідеалом такої політичної теології є представлення для суспільства есхатологічної реальності царства Божого як альтернативи стратегіям панування і насилля, проектів формування християнського громадянського суспільства й християнської національної культури;
- висвітлено, що позитивні трансформації українських церков та суспільства осмислюються в контексті оновленої протестантської етики праці та сучасних теорій лідерства, практичне застосування яких сприяє формуванню християнського громадянського суспільства як спільнот «християн-професіоналів», відповідальних за весь соціум у національному та глобальному вимірах.

Уточнено:

- положення про те, що на початку XXI століття відбулася переорієнтація з негативного на позитивне сприйняття есхатологічної перспективи, що сприяє формуванню соціальної відповідальності українських християн.

Набуло подальшого розвитку:

- твердження про переорієнтацію українських християн із розвитку і застосування соціального вчення на формування політичної теології та соціально-політичної етики внаслідок впливу сучасної богословської герменевтики.

Теоретичне значення дисертаційної роботи полягає у тому, що висновки і теоретичні твердження, які обґрунтовані в дисертаційному дослідженні, сприяють глибшому розумінню трансформацій конфесійних різновидів української соціально-політичної теології. Це дозволяє створити ефективні теоретичні моделі державно-церковної та суспільно-церковної співпраці.

Практичне значення дисертації. Матеріали дослідження можуть бути використані в науковій, викладацькій діяльності, а також у практичній роботі щодо удосконалення моделей розвитку державно-церковних і суспільно-церковних відносин.

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійним науковим дослідженням. Висновки та всі положення наукової новизни автор отримав самостійно. Використані в дисертаційному дослідженні ідеї, положення чи гіпотези інших авторів мають відповідні покликання і використані лише для підкріплення ідей здобувача.

Апробація результатів дисертаційного дослідження. Основні положення дисертації обговорювалися на засіданнях кафедри культурології факультету філософської освіти і науки Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова. Ідеї та висновки дослідження були оприлюднені на наступних наукових міжнародних та всеукраїнських конференціях: Міжнародній науково-практичній Інтернет-конференції «Соціокультурні виміри релігійних процесів в українському суспільстві» (Чернівці, 2013); Науково-практичній конференції «Церква: біблійні і богословські аспекти в сучасному ракурсі» (Одеса, 4-5 квітня 2013 р.); Науково-практичній конференції «Сучасне богослов'я та християнська місія в суспільстві» (Київ, 17 квітня 2013 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Пріоритетні напрямки розвитку суспільних наук у XXI столітті» (Херсон, 26-27 лютого 2016 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Сучасні проблеми світового співтовариства та роль суспільних наук у забезпеченні його розвитку» (Одеса, 11-12 березня 2016 р.); Науково-практичній конференції «Єдність навчання і наукових досліджень – головний принцип університету» (Київ, 14-18 березня 2016 р.); Науково-практичній конференції «Пострадянський протестантизм: проблеми ідентифікації та контури майбутнього» (Львів, 18 квітня 2016 р.); V Щорічній міжнародній науковій конференції «Антропологічні виміри філософських досліджень» (Дніпропетровськ, 14-15 квітня 2016 р.); Міжнародній науковій конференції «Дні науки філософського факультету – 2016» (Київ, 20-21 квітня 2016 р.); XXVI Міжнародній науковій конференції «Історія релігій в Україні» (Львів, 24-26 травня 2016 р.); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Людина, яка реформує та реформується» (Київ, 10 листопада 2017 р.); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Релігієзнавства і богослов'я у структурі світської освіти і науки: світовий і український контекст» (Київ, 17 листопада 2017 р.); Міжнародній

науково-практичній конференції «Реформація і трансформація суспільства: досвід минулого і виклики сучасності» (Львів, 8-9 грудня 2017 р.).

Публікації. Основні положення роботи висвітлені у 10 публікаціях, а саме: 7 статтях у фахових виданнях з філософських наук, 1 статті в іноземному науковому періодичному журналі, 2 публікаціях в інших наукових виданнях.

Структура й обсяг дисертації. Мета, завдання та методологічні засади дисертаційного дослідження обумовили послідовність і логіку викладу матеріалу. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел (475 позицій). Загальний обсяг дисертаційної роботи – 210 сторінок, з яких 160 сторінок основного тексту.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **Вступі** обґрунтовано актуальність теми дисертаційного дослідження, визначено його мету, завдання, об'єкт і предмет; окреслено теоретико-методологічні принципи та методи дослідження, розкрито положення наукової новизни, теоретичне й практичне значення, перспективи використання результатів дисертації, подано відомості про форми їх апробації, відображено структуру та обсяг роботи.

У **першому розділі «Сучасні трансформації християнського соціального вчення як предмет релігієзнавчого аналізу»** охарактеризовано джерельну базу дослідження, з'ясовано ступінь наукової розробки проблеми, запропоновано методологію дослідження.

Різноманітні концепції діалогу церкви і суспільства народжуються завдяки застосуванню соціального вчення в українських умовах. Плідним було контекстуальне застосування католицького і православного соціального вчення, а також творення оригінальних концепцій протестантської соціальної доктрини. З самого початку контекстуалізації соціального вчення в Україні богослови враховували джерела цього вчення у моральній теології. Останнім часом намітилася тенденція до врахування досягнень політичної теології, соціальної етики, біблеїстики. В соціальному вченні перестали вбачати рецептуру вирішення усіх наявних соціальних проблем, і нове покоління богословів перейшло до творення нових концепцій діалогу церкви і суспільства у межах соціальної етики та політичної теології. При цьому значно зростає роль окремих богословів, які реалізують пророчу функцію церкви безпосередньо самі, без звернення до соціальних доктрин, затверджених офіційно.

Українські релігієзнавці в соціальному вченні християнських церков бачать перш за все реакцію на численні суспільні проблеми сьогодення, а також наслідок намагання традиційних конфесій пристосуватися до стрімких змін у всіх сферах життя через помірковану теоретичну і практичну модернізацію позиціонування церкви в соціумі. Аналіз джерельної бази доводить, що українські теологи різних конфесій намагаються не стільки пристосовуватися до умов початку ХХІ століття, скільки запропонувати суспільству власний порядок денний, власні проекти соціальних трансформацій. Більше того, богослови вважають, що церкви повинні не реагувати на соціальні виклики чи нав'язувати власне бачення шляхів вирішення соціальних проблем, а перебувати у партнерському діалозі, що включав би творчий пошук способів реалізації євангельського етичного ідеалу в соціальній перспективі.

Новий стан богословської рефлексії щодо діалогу церкви і суспільства, вихід за межі положень соціальної доктрини, розвиток соціальної етики та політичної теології спонукають до застосування оновленої методології релігієзнавчого аналізу. Отож, теологія повинна розумітися як такий теоретичний різновид релігійного світогляду, що систематично використовує досягнення сучасної гуманітарної науки, розвивається не стільки як систематичне богослов'я, скільки як есеїстика і публіцистика. Риторичний і нарративний характер сучасної теології не заважає при релігієзнавчому аналізі виділяти основні теоретичні концепції та аргументацію на їх користь. При оцінці пропонованих теологами теорій головним для релігієзнавства є комплексне наукове пояснення того, чому саме такі концепції виникають і розвиваються в українській теології початку ХХІ століття. У межах пропонованого дослідження авторською гіпотезою є теза про переважний вплив факторів, імманентних щодо розвитку богослов'я. Саме тому розвиток концепцій діалогу церкви і суспільства, розвинутих у межах сучасного українського богослов'я, розглядається як «історія ідей», що виникли як під впливом західної теології, так і є плодом оригінальної творчості українських релігійних мислителів.

Виявлено, що предметом для дискусій у сучасному релігієзнавстві став статус соціальної доктрини. Початково соціальна доктрина виникла як втілення вчительства церкви. Водночас вона була частиною передання, будучи проявом моральної теології (соціальної етики), як вона виражалася у вчителстві пап і соборів. Соціальна діяльність церкви розглядалася як механічне втілення соціальної доктрини, за якістю якої можна було б судити про якість соціальних практик релігії. І лише поступово усвідомлюється значення соціально-політичної теології та місіонерсько-практичних доктрин як самостійних джерел для діяльності релігійних суб'єктів і громад у соціумі.

Усвідомлення того факту, що соціальне вчення церков доповнюється іншими елементами соціально-політичної думки християн, як то – соціальна етика, політична теологія, оновлена місіонерська доктрина тощо – має привести до зміни релігієзнавчої методології, яка повинна перестати орієнтуватися на формальні правила, а брати до уваги увесь соціально-політичний християнський дискурс, а також враховувати різноманітність його практичних застосувань. Богословське розуміння лідерства як служіння цілому суспільству включає у себе можливість інтелектуального лідерства богословів, які пропонують шляхи трансформації релігійних і світських спільнот, що є більш різноманітними, ніж пропоновані соціальними доктринами проекти.

У другому розділі **«Християнське соціальне вчення про партнерство церкви, суспільства і держави»** проаналізовано соціальну доктрину ряду конфесій як теоретичну основу теорії та практики діалогу релігійних організацій із суспільним середовищем їх функціонування.

У підрозділі 2.1 **«Формування християнського вчення про партнерство церкви і суспільства у соціальній доктрині католицизму»** доводиться, що надання переваги суспільству як діалогічному партнерові та заклики до обмеження впливу держави помітні вже у вченні Лева XIII. Критичне ставлення до соціалістичного колективізму та ліберального індивідуалізму зумовлювало захист прав родини, місцевої спільноти, професійних спілок як природних складових громадянського суспільства. Але вже у вченні Пія XII пріоритетним стає також захист прав особистості від тотального

впливу держави. Цілковита реалізація можливостей особистості та громадянського суспільства оголошуються змістом загального блага. Держава має підтримувати не лише законний порядок, але і забезпечувати умови для вільного розвитку особи, родини, громадянського суспільства. Усе це має привести до виникнення суспільства загального добробуту як реалізації норм природного закону. Причиною створення вчення про суспільство солідарності у соціальній доктрині католицизму у 1960–ті роки стала глобалізація та необхідність застосування християнського гуманізму до всього людства як цілого. Права людини у їх релігійній інтерпретації стають змістом ідеалу загального блага, а солідарність вимагається не лише на рівні громади чи нації, але і всього людства. Ідеал суспільства любові як вимоги Євангелія та соціального вчення дозволяє замінити песимістичну есхатологію на оптимістичну, що найбільше проявилось у соціальному вченні Івана Павла II. Ідеал суспільства солідарності у доктрині папи Бенедикта XVI стає ідеалом суспільства любові. Ці ідеї суттєво вплинули на протестантські погляди щодо суспільства майбутнього, визначаючи серед іншого й українську християнську футурологію

У *підрозділі 2.2 «Православне соціальне вчення про відносини церкви, суспільства і держави»* проаналізовано ідеї «Основ соціального вчення УПЦ» та Декларації Ювілейного Помісного Собору Української Православної Церкви Київського Патріархату «Церква і світ на початку третього тисячоліття». Православне соціальне вчення акцентує увагу на державно-церковних відносинах, які мають бути гармонійними, «симфонічними», рівноправними. При цьому держава і церква мисляться як два інститути, які є відповідальними за стан суспільства як цілого. Характер соціальної доктрини визнається тим, що саме уособлює соціальне зло, з яким мають боротися православні. У соціальній доктрині УПЦ основним викликом для православного суспільства є негативний вплив Заходу, загрози для церковної та національної єдності. Позитивні сценарії розвитку суспільства пов'язуються із пошуком православної цивілізацією свого місця у сучасному світі. У соціальній доктрині УПЦ КП основним злом зображено секуляризацію, якій може протистояти національна спільнота на чолі з помісною церквою. При цьому секуляризація вважається приреченою на історичну поразку, оскільки християнство залишається «душею» західної цивілізації, відповідає на екзистенційні запити людини. Соціальна доктрина УПЦ покладається на силу традицій і пропонує неотрадиціоналізм. Натомість, у декларації УПЦ КП позитивна роль щодо повернення релігії в соціальний простір України та Європи в цілому належить самому християнству. При цьому європоцентричний характер соціальної доктрини УПЦ КП проявляється у тому, що усі основні проблеми розглядаються у загальноєвропейському контексті.

У *підрозділі 2.3 «Соціально-політична етика українського греко-католицизму»* доводиться, що в офіційних документах УГКЦ діяльність християн і церкви в цілому в соціально-політичній площині осмислюється за допомогою метафізичної концепції чотирьох вимірів духовного життя – особистого, родинного, соціального, природного. Головною цінністю при цьому є особистість, гідність якої має розвиватися у всіх вимірах. Для соціального вчення УГКЦ характерним є намагання перекласти відповідальність за соціально-політичне лідерство на мирян, пропонуючи проекти трансформацій суспільства «знизу».

У **підрозділі 2.4 «Український протестантизм у пошуках власної соціальної доктрини»** виявлено, що українські протестантські церкви намагалися виробити власну соціальну доктрину, наслідуючи приклад католиків та православних. Так, у 2009 році в Дніпропетровську (з 2016 р. – Дніпро) була видана «Соціальна доктрина євангельських християн України». Аналогічні положення ввійшли до збірки «Канон Протестантської церкви України», що була видана 2010 року в Донецьку. Соціальне вчення протестантизму комплексно осмислюється і обґрунтовується Сергієм Головіним у книзі «Біблія і політика. Основи справедливого суспільства». С.Головін формує ідеал громадянського суспільства, оскільки саме таким повинно бути суспільство, вільно сформоване самими людьми згідно із приписами біблійних настанов. Для українського богослова суспільство і держава можуть бути «політеєю» – простором «спільної справи». Якщо держава і суспільство втілюють певні закони людяності, вони стають подібними до церковної спільноти, і саме їх існування має моральне значення. Місцева спільнота, особливо міська, мислиться як природно виникаюча на основі солідарності родин, які разом творять певну соціальну реальність та правила життя у ній. Творення такої спільноти як нація повинно відбуватися так само у логіці творення загального громадянського суспільства, як це було у межах античних полісів. Біблія мислиться як джерело настанов, які показують, яким саме чином можливі загальнонаціональне громадянське суспільство та держава, що його обслуговує. Методологія С.Головіна є яскраво модерністичною. Як богослов та мислитель, він впевнений, що із Писання можна вичитати чіткі й очевидні вказівки для побудови суспільства. Автором Писання мислиться Бог, у задумі Якого було дати не лише моральні та правові, релігійні й церемоніальні настанови для конкретного суспільства із його культурними особливостями. За всіма історичними обставинами С.Головін бачить універсальну божественну педагогіку відносно людства в цілому. Для виділення універсальних значень біблійних настанов необхідним є знання логіки (розуміння законів людського мислення), культурного контексту (для уточнення семантики тексту), основ політології і права (для застосування універсальних релігійних настанов у різних сучасних контекстах). Але для захисту прав особистості християнина С.Головін солідаризується із модерним проведенням різкої межі між суспільним та приватним. Несвідомо ототожнюючи суспільне та державне, протестантський теолог протиставляє цьому універсальному соціуму простір особистого, родинного і церковного. Релігійне життя має охоплювати саме цей обмежений простір, а загальний вплив на соціум має полягати у тому, що вірні та їх родини і громади заважають соціальним деструктивним тенденціям до саморозпаду соціуму. Держава боронить соціальний простір від зла (злочинів) і тим зберігає його. Церкви, віруючі родини та окремі вірні чинять добро, примножуючи тим самим позитивний потенціал соціуму, надаючи йому сил для самозбереження і саморозвитку.

У **третьому розділі «Українська політична теологія про розвиток діалогу церкви і суспільства у добу постмодерну»** розкривається зміст та основні ідеї сучасних католицьких і православних богословів щодо теорій та практик, спрямованих на досягнення й збереження духовного здоров'я.

У **підрозділі 3.1 «Українська теологія визволення»** передусім доводиться, що у світовому контексті цей напрямок пов'язаний переважно з ідеалами соціальної

емансипації та захистом прав експлуатованих, але в Україні ця теологія набуває нових рис через домінування ідеалів лібералізму в християнському інтелектуальному середовищі. Українська теологія визволення переживає етап формування. Вона визначена впливом біблійного нарративу про вихід із поневолення і досягнення стану свободи. На відміну від латиноамериканської теології визволення, цінність свободи розглядається не тільки у її соціальному вимірі, а й у всій можливій повноті. Правова, релігійна, духовна свобода мають доповнювати соціальну свободу. Головною загрозою для свободи стає торжество культу споживання як нової громадянської релігії. Альтернативою поневоленню стає повернення до форм солідарності, характерних для раннього християнства.

У *підрозділі 3.2 «Соціальна футурологія в українській теологічній думці»* перш за все доводиться, що якщо для кінця ХХ століття характерними були есхатологічні побоювання і гостре усвідомлення кризи людяності, релігії та нації, то сьогодні релігійні мислителі шукають можливості створення проектів посткризового суспільства. При цьому церква і суспільство розглядаються переважно як громадські за своєю природою реальності, до того ж взяті поза їх зв'язком із державою. Мірою поглиблення богословського аналізу, українські релігійні мислителі приходять до висновку про необхідність розглядати церкву і суспільство як життєві світи, місця прояви стихії боголюдської і людської життів, даних у нерозривній цілісності, як дві динамічні епіфанії Бога. Таким чином, місцем есхатологічної явленості Бога стає, власне кажучи, життя як таке, взяте в його цілісності. Фактично богослови легітимізують свободу життя в безлічі її проявів.

У *підрозділі 3.3 «Українська протестантська політична теологія про відносини церкви і суспільства»* доводиться, що така теологія спирається на ключові ідеї сучасного біблійного богослов'я щодо «народу Божого», суттєво залежить від сучасних теорій громадянського суспільства і національної ідентичності. Згідно із цією теологією, церква повинна пропонувати соціальну політику моральної діяльності з оздоровлення суспільства шляхом оновлення солідарності, справедливості, любові. Замість підтримки влади чи опозиції, церква має теоретично і практично довести можливість соціального життя згідно із вищими цінностями. Суспільство потребує трансцендентного ідеалу, з висоти якого можливим є критичний аналіз наявного соціально-політичного устрою. Завдяки церкві суспільство як ціле може уявити краще майбутнє та прагнути до нього. Як «нове творіння» церква повинна бути викликом для наявного стану речей у соціумі, рухом ненасильницького спротиву будь-якій несправедливості, подібним до руху М.Л.Кінга та М.Ганді. Соціальні трансформації стають все більш актуальними, оскільки у межах нарративів звільнення прочитуються не лише історії Виходу євреїв з Єгипту, а й Апокаліпсис Івана Богослова та Послання до Римлян. «Покірність владі» при такій соціально-політичній герменевтиці є вимогою до тактики діяльності християнських спільнот, які в цілому активно протидіють насиллю та несправедливості. Церква також покликана до терапевтичної функції у суспільстві, і тому соціальна реформація повинна сполучатися з етичною готовністю до соціальної допомоги у випадку будь-яких кризових явищ.

У підрозділі 3.4 «Формування української православної політичної теології» доведено, що ця теологія перебуває під значним впливом ідей західного лібералізму. На думку архімандрита Кирила (Говоруна), церква має повернутися до власної ідентичності, деконструювавши елементи ієрархічності та запровадивши елементи саморегулювання власного життя як особливого громадянського суспільства. Така самоорганізована церква буде здатна впливати на ціле суспільство завдяки ідейному лідерству, якщо пропоновані ідеї, принципи та цінності будуть перш за все втілені у церковному спілкуванні. Пропозиція замість реформування інституцій церкви та соціуму зайнятися побудовою принципово нової соціальності на основі окремих оновлених громад, на основі нових відносин віруючих виключно із громадянським суспільством є не лише утопічною через неможливість «знизу» запровадити правову державу та інші ознаки повноцінного ліберального суспільства. Ця пропозиція знецінює зусилля українських православних із розбудови державності та помісності. Для архімандрита Кирила українські держава і православ'я вже дані, але у країні та церкві існує брак комунікації, вони не перетворилися на інструменти інтерсуб'єктивності, якою мало б бути суспільство. На думку українського богослова, найбільш нагальним для церков і громадянського суспільства є завдання національного примирення. Архімандрит Кирило пропонує церквам перш за все зайнятися терапією пам'яті, переосмислити власну ідентичність, відмовитися від численних помилок, здійснених у зв'язку з фактичною підтримкою диктаторських режимів, що може знищити репутацію церкви (йдеться, наприклад про УПЦ МП), і тому необхідною є переорієнтація на суспільство і його потреби. Оновлена церква допоможе суспільству віднайти модель національного примирення. Обов'язковими елементами є встановлення правди і прощення, можливими додатковими елементами є покарання винних у злочинах і колаборціоністів диктаторського режиму. Нехтування завданням національного покаяння і примирення призводить до уповільнення розвитку суспільства.

Православні священики Георгій Коваленко та Богдан Огульчанський роблять наголос на просвітницькій та культурницькій роботі в умовах релятивізму та пост-правди.

ВИСНОВКИ

За результатами проведеного дисертаційного дослідження сформульовано такі узагальнюючі висновки, які мають теоретичне і практичне значення.

Вчення про відносини церкви і суспільства розвивається в українській теології в її офіційно-інституціалізованому, академічному й популярному дискурсах, знаходячи своє вираження у положення соціального вчення, соціальної етики, політичної теології.

У кінці ХХ століття осмислення відносин церкви і суспільства, церкви і держави, церкви і культури в основному було предметом соціальної доктрини, від якої очікували готових рецептів для успішної соціальної діяльності особистостей і громад. На початку ХХІ століття більшого значення набули пропозиції українських богословів в сфері соціальної етики і політичної теології, які надали нових перспектив для теорії та практики християнських церков і парацерковних організацій.

Римо-католицька і греко-католицька соціальні доктрини приділяли велику увагу автономії соціуму та спільнот від держави, а з 1960-х – ще й гідності вільної особистості. Православне соціальне вчення робить акцент на партнерстві церкви та держави, на взаємодоповненні соціального і релігійного заради вирішення актуальних проблем сучасності. Протестантська соціальна доктрина засновується на захисті права особистості на релігійну свободу.

Українські протестантські теологи обґрунтовували конфесійне соціальне вчення про основи ідеалів демократії та громадянського суспільства у біблійному світогляді. В умовах постмодерну зменшується значення конфесійних соціальних доктрин та більш помітним стає вплив ідей окремих українських християнських богословів. Така трансформація соціально-етичного дискурсу українського богослов'я відповідає загальним тенденціям персоналізації християнської соціальної думки, зростання ролі «пророчої функції» релігійних спільнот.

Характерною рисою сучасної української теології стала спрямованість на легітимізацію ідеалів лібералізму, що привело до формування особливої «теології звільнення», для якої властивою є акцентуація уваги на вимогах особистої та національної свободи, а не соціальної справедливості. Все більшого значення набуває релігійна футурологія. На думку українських теологів, соціальна діяльність церков та парацерковних організацій повинна визначатися не обставинами сьогодення і минулого, а ідеалами майбутнього та рішучістю втілювати ідеал у дійсність. При цьому церква повинна стати спільнотою, що являє есхатологічне майбутнє, а саме – особливі міжособистісні відносини людей як цілком можливі вже сьогодні. Церква як альтернативний соціум формує та являє собою оновлений етичний ідеал, що спонукає світське суспільство до трансформацій, владу в ньому – до спротиву, політичний дискурс – до переоцінки модерних і постмодерних цінностей. Сучасна українська православна політична теологія схвалює релятивізацію соціальних структур, занепад ієрархічності та корпоративності, зростання значення особистого й інтерсуб'єктивного. Церква та оновлений соціум мисляться як спільноти міжособистісного спілкування, які є ефективними в умовах постмодерну. Українська протестантська теологія робить наголос на ідеалі нової реформації, необхідність якої викликана комплексом проблем доби постмодерну. Натомість православна політична теологія концентрує увагу на першочерговості оновлення церкви, яка має не лише відповідати умовам ХХІ століття, а й біблійному ідеалу спільноти любові як максимально солідарних вільних особистих відносин.

В сфері політичної теології відбувається радикальне зближення соціально-етичних ідеалів українських православних, католицьких і протестантських мислителів. В умовах постмодерного релятивізму і нігілізму християнські теологи захищають традиційний лібералізм, який у світському світогляді вже витіснений популізмом. Реалізація свободи – основної соціальної цінності – передбачає соціальну творчість християн як засіб здійснення етичного ідеалу відкритого ставлення до всякого іншого як подібного до трансцендентного Іншого. Відповідальне ставлення до іншого стає змістом соціальної творчості християн, нічим не обмеженої. За оцінками українських теологів, історичні обставини стають все складнішими, і жодна соціальна доктрина не може передбачати усі можливі ситуації та запропонувати готові рішення. Тому важливішим стало формування

характеру особистостей і спільнот, які були б заздалегідь готовими до будь-яких криз і завжди претендували на ефективне лідерство в соціумі.

СПИСОК ПРАЦЬ, ОПУБЛІКОВАНИХ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у наукових фахових виданнях України:

1. Подорожній Ю.А. Застосування герменевтики в українській протестантській політичній теології / Ю.А.Подорожній // Філософія і політологія в контексті сучасної культури. – Вип. 3 (18). – Дніпро : Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара, 2017. – С.85–93.
2. Подорожній Ю.А. Основні риси української теології визволення / Ю.А.Подорожній // Практична філософія. – № 3. – 2017. – С.74–80.
3. Подорожній Ю.А. Українська протестантська політична теологія / Ю.А.Подорожній // Гілея. – Вип. 125. – 2017. – С.244–248.
4. Подорожній Ю.А. Суспільство солідарності в християнській соціальній концепції / Ю.А.Подорожній // Гілея. – Вип. 126. – 2017. – С.300–304.
5. Подорожній Ю.А. Формування вчення про партнерство церкви і суспільства у християнській соціальній доктрині / Ю.А. Подорожній // Актуальні проблеми філософії та соціології. – 2017. – № 19. – С.66–69.
6. Подорожній Ю.А. Українська православна політична теологія Кирила Говоруна / Ю.А.Подорожній // Практична філософія. – № 4. – 2017. – С.91–99.
7. Подорожній Ю.А. Українська православна політична теологія Г.Коваленко і Б.Огульчанського / Ю.А.Подорожній // Філософія і політологія в контексті сучасної культури. – Вип. 6 (21). – Дніпро : Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара, 2017. – С.76–85.

Стаття в іноземному періодичному виданні:

8. Подорожній Ю. А. Социальная футурология в украинском богословии / Ю.А.Подорожній // Modern Science. – Praha, 2017. – № 5. – P. 111–119.

Публікації в інших наукових виданнях:

9. Подорожній Ю.А. Суспільство нового атеїзму в оцінці українських протестантів / Ю.А.Подорожній // Людина, яка реформує та реформується. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, присвяченої 500-літтю Реформації / Відп. ред. Волобуєва С.В. – К. : Національний транспортний університет, 2017. – С.43–44.
10. Подорожній Ю.А. Критика суспільства споживацтва з боку українських протестантських богословів / Ю.А.Подорожній // Реформація і трансформація суспільства: досвід минулого і виклики сучасності: Збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції (8–9 грудня 2017 р., Львів) – Львів : Львівський Національний медичний університет імені Данила Галицького, 2017. – С.170–171.

АНОТАЦІЯ

Подорожній Ю. А. Діалог церкви і суспільства в сучасній українській теології. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук за спеціальністю 09.00.11 – релігієзнавство. – Національний педагогічний університет імені М.П.Драгоманова Міністерства освіти і науки України. – Київ, 2018.

У дисертації вперше у вітчизняному дослідницькому дискурсі запропоновано комплексний філософсько-релігієзнавчий аналіз концепцій церковно-соціального теоретичного і практичного діалогу, що розвиваються в українських конфесійних інваріантах соціального вчення, політичної теології та соціально-політичної теології.

На основі опрацювання значного обсягу богословських джерел реконструйовано основні теоретичні підходи до вивчення сучасних українських богословських концепцій діалогу церкви і суспільства; проаналізовано етапи формування християнського вчення про партнерство церкви і суспільства у соціальній доктрині католицизму; показано специфіку православного соціального вчення про відносини церкви, суспільства і держави; виявлено основні риси соціально-політичної етики українського греко-католицизму; проаналізовано етапи формування соціальної етики українського протестантизму; визначено основні риси української теології визволення; виявлено особливості соціальної футурології в українській теологічній думці; проаналізовано теорії української протестантської і православної політичної теології щодо відносин церкви і суспільства; визначено трансформуючий потенціал християнської соціально-політичної етики в рефлексіях українських богословів.

Доведено, що в українському соціально-етичному дискурсі зменшується вплив соціальної доктрини і зростає значення політичної теології. Ці трансформації пов'язані з переходом церков від деонтології до етики чеснот. При цьому характерною рисою сучасної української теології стала спрямованість на легітимізацію ідеалів модерного лібералізму і постмодерного солідаризму, демократії та саморозвитку, при протистоянні тоталітаризму і релятивізму.

Ключові слова: політична теологія, сучасна теологія, католицизм, православ'я, протестантизм, соціальне вчення церкви, солідарність, свобода.

АННОТАЦІЯ

Подорожний Ю. А. Диалог церкви и общества в современной украинской теологии. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата философских наук по специальности 09.00.11 – религиоведение. – Национальный педагогический университет имени М.П.Драгоманова Министерства образования и науки Украины. – Киев, 2018.

В диссертации впервые в отечественном исследовательском дискурсе предложен комплексный философско-религиоведческий анализ концепций церковно-социального теоретического и практического диалога, развивающегося в украинских конфессиональных инвариантах социального учения, политической теологии и социально-политической теологии.

На основе изучения значительного объема богословских источников реконструировано основные теоретические подходы к изучению современных украинских богословских концепций диалога церкви и общества; проанализированы этапы формирования христианского учения о партнерстве церкви и общества в социальной доктрине католицизма; показано специфику православного социального учения об отношениях

церкви, общества и государства; выявлены основные черты социально-политической этики украинского греко-католицизма; описаны этапы формирования социальной этики украинского протестантизма; определены основные черты украинской теологии освобождения; выявлены особенности социальной футурологии в украинской теологической мысли; проанализированы теории украинской протестантской и православной политической теологии об отношениях церкви и общества; определен трансформирующий потенциал христианской социально-политической этики в рефлексиях украинских богословов.

Доказано, что в украинском социально-этическом дискурсе уменьшается влияние социальной доктрины и возрастает значение политической теологии. Эти трансформации связаны с переходом церквей от деонтологии к этике добродетелей. При этом характерной чертой современной украинской теологии стала направленность на легитимизацию идеалов модерного либерализма и постмодернистского солидаризма, демократии и саморазвития, при противостоянии тоталитаризму и релятивизму.

Ключевые слова: политическая теология, современная теология, католицизм, православие, протестантизм, социальное учение церкви, солидарность, свобода.

SUMMARY

Podorozhniy Y. A. Dialogue of church and society in modern Ukrainian theology. – Manuscript.

Thesis for the degree of Candidate of Philosophy in specialty 09.00.11 – Religious Studies – National Pedagogical Dragomanov University, Ministry of Education and Science of Ukraine. – Kyiv, 2018.

In the dissertation for the first time in the national research discourse a comprehensive philosophical and religious analysis of the concepts of church-social theoretical and practical dialogue developed in the Ukrainian confessional invariants of social doctrine, political theology and socio-political theology was proposed.

On the basis of elaboration of a considerable amount of theological sources, it was reconstructed the main theoretical approaches to the study of contemporary Ukrainian theological concepts of dialogue between church and society; the stages of formation of the Christian doctrine on the partnership of church and society in the social doctrine of Catholicism are analyzed; the specificity of the Orthodox social doctrine on the relations of church, society and state is shown; the main features of socio-political ethics of Ukrainian Greek Catholicism are revealed; the stages of formation of the social ethics of Ukrainian Protestantism are analyzed; the main features of the Ukrainian liberation theology are determined; the features of social futurology in the Ukrainian theological thought are revealed; analyzed theories of Ukrainian Protestant and Orthodox political theology on relations of church and society; The transformational potential of Christian socio-political ethics in the reflections of Ukrainian theologians is determined.

According to Ukrainian theologians, the social activity of churches and paratroopers should be determined not by the circumstances of the present and the past, but by the ideals of the future and determination to embody the ideal in reality. At the same time, the church should become a community that represents an eschatological future, namely - the special interpersonal relations of people as completely possible today. The Church as an alternative sociality forms and represents a renewed ethical ideal that prompts secular society to transform, the power in it - to resistance, political

discourse to the reappraisal of modern and postmodern values. Modern Ukrainian Orthodox political theology approves the relativization of social structures, the decline of hierarchy and corporate identity, the growth of personal and intersubjective significance. The Church and the renewed social life are thought to be a community of interpersonal communication that is effective in postmodern conditions. Ukrainian Protestant theology emphasizes the ideal of a new reformation, the necessity of which is caused by a complex of postmodern problems. On the other hand, Orthodox political theology concentrates on the top priority of the renovation of the church, which must not only meet the conditions of the 21st century, but also the biblical ideal of the community of love as maximally solidary free personal relationships.

It is proved that in the Ukrainian socio-ethical discourse the influence of social doctrine diminishes and the importance of political theology grows. These transformations are associated with the transition of churches from deontology to ethics of virtues. At the same time, the characteristic feature of modern Ukrainian theology was the focus on the legitimization of the ideals of modern liberalism and postmodern solidarity, democracy and self-development, with the opposition of totalitarianism and relativism.

Key words: political theology, modern theology, Catholicism, Orthodoxy, Protestantism, social doctrine of the church, solidarity, freedom.